

İBN DÜRÜSTEVEYH

(ابن درستهويه)

Ebû Muhammed Abdullah
b. Ca'fer b. Dürüsteveyh
b. el-Merzûbân el-Fârisî el-Fesevî
(ö. 347/958)

Dil ve edebiyat âlimi.

Muhtemelen 258'de (871) İran'ın Şiraz bölgesindeki Fesâ kasabasında doğdu (Dürüsteveyh kelimesi Farsça'da "emin, doğru" anlamına gelen **dürüst** kelimesiyle teşbih veya nisbet bildiren **veyh** ekin-den meydana gelmiştir). İran velayası sebebiyle Fârisî, doğum yeri dolayısıyla da Fesevî nisbeleriyle anılır. Babası Ca'fer'in tanınmış bir muhaddis olduğu, kardeşi Hasan ile amcasının oğlu Heysem b. Seleme'nin de hadis ilmiyle yakından ilgilen-dikleri dışında ailesi hakkında bilgi yok-tur.

270 (883-84) yılında babasıyla birlikte hadis tahsil için Bağdat'a giden İbn Dürüsteveyh dönemin tanınmış âlimlerinden hadis okudu ve icâzet aldı. Burada karşı-laştığı İbn Kuteybe, Müberred ve Sa'leb gibi dil bilginlerinden de istifade etti. Memleketi Fesâ'ya döndüğünde muhad-dis Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî'den hadis dinledi. Onun *el-Ma'rife ve't-târîh* adlı eserini kendisinden rivayet etti. Muhtemelen 283 (896) yılında baba-sıyla birlikte tekrar Bağdat'a gitti. Ebû Ali el-Kâfî, Muhammed b. Muzaffer, Dâ-rekutnî, İbn Şâhin, Merzûbânî ve Mansûr b. Melâib es-Sayrafi gibi dil ve hadis âlimleri yetiştiren İbn Dürüsteveyh'i Hibe-tullah el-Lâlikâfî hadis rivayeti konusunda zayıf bulurken İbn Mende, Hasan b. Os-man eş-Şirâzî ve Zehebî gibi birçok otorite güvenilir bir râvi olduğu görüşünde bir-leşir. İbnü'l-İmâd ona zaaf isnat edenle-rin herhangi bir delile dayanmadıklarını söyler (*Şezerât*, II, 375). İbn Dürüsteveyh Bağdat'ta vefat etti.

Bağdat'ı ilk ziyareti esnasında zamanın önde gelen dil âlimlerinin etkisiyle gram-er ve sözlük çalışmalarına ilgi duyan İbn Dürüsteveyh, İbn Kuteybe'den aldığı ders-ler sayesinde dil ve edebiyata yönelmiş-tir. Onun bir dilci olarak yetişmesinde et-kili olan en önemli şahsiyet Müberred'dir. Müberred'den Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını okumuş, kaleme aldığı *Taşhîhu'l-Faşiḥ* adlı eserinde şiiir, rivayet ve lugatın dil kurallarının belirlenmesinde delil olarak kullanılmasını bu eserden yaptığı nakillerle göstermeye çalışmıştır. Bu dönemde Bağdat'ta bulunan Küfe dil mektebinin

temsilcisi Sa'leb ile Basra dil mektebinin temsil eden Müberred arasında dil üze-rine yapılan tartışmalara tanık olan İbn Dürüsteveyh, lugat ve nahiv konularında Basra ve Küfe dil okullarının görüşlerini uzlaştırmaya çalışmış, *et-Tavassuḥ bey-ne'l-Ahfeş* ve *Sa'leb* adlı eserini de bu amaçla yazmıştır. Dolayısıyla onun dilciliği bu iki dil akımını uzlaştıran Bağdat mektebine daha yakındır. Bununla birlikte tefsir ve hadise dair eserlerinde dille ilgili konularda uzlaştırmacı bir yaklaşım ser-gilerken doğrudan dille ilgili eserlerinde Basra temayülünün ağır bastığı görül-mektedir.

Eserleri. Kaynaklarda İbn Dürüste-veyh'in eleştirisi, reddiye ve şerh ağırlıklı olmak üzere elli kadar eseri bulunduğu kaydedilmektedir. *Taşhîhu'l-Faşiḥ*'ini yayımlayan Abdullah el-Cübürî bu eserlerin bir listesini vermektedir (s. 22-51). Bun-lardan on yedisi lugata, on yedisi gramer-e, altısı Kur'an'a, altısı şiiir ve edebiyata, biri aruza, biri garîbül'-hadîse dairdir. Ya-yımlanmış eserleri şunlardır: 1. *Kitâbü'l-Küttâb* (*Edebü'l-kâtib*, *el-Kitâbü'l-mütem-mim fi'l-ḥaḫ ve'l-hicâ'*, *Elfâzû'l-küttâb fi'l-ḥaḫ ve'l-hicâ'*, *el-Elfâz li'l-küttâb*). Eserde Arap yazısıyla ilgili çeşitli meseleler, kâ-tiplerin uyması gereken kurallar ele alın-mış, yer yer lugat ve gramerle ilgili konu-lardan da bahsedilmiştir. Kitap ilk defa Luwîs Şeyho (Beyrut 1921, 1927), daha son-ra da İbrâhim es-Sâmerrâî ve Abdülhü-seyin el-Fetfî tarafından yayımlanmıştır (Küveyt 1397/1977). 2. *Taşhîhu'l-Faşiḥ*. Hocası Sa'leb'in lugatla ilgili *el-Faşiḥ* adlı eserinin şerhidir. Müellif bu eserde hoca-sını tenkit etmekten çekinmemiştir. *Taş-ḫîhu'l-Faşiḥ*'i Abdullah el-Cübürî neşret-miştir (Bağdad 1975). 3. *Şerhu mâ yük-tebû bi'l-yâ' mine'l-esmâ'i'l-makşûre ve'l-ef'âl*. Abdülhüseyin el-Fetfî (*Mecel-letü Külliyyeti'l-âdâb bi-Bağdâd*, sy. 17 [Bağdad 1973], s. 151-170) ve Muhammed Bedevî el-Mahtûn tarafından (MMA, XXIII/2 [Kahire 1397/1977], s. 49-96) ya-yımlanmıştır.

İbn Dürüsteveyh'in diğer bazı eserleri de şunlardır: *el-İrşâd*, *el-Hay ve'l-mey-yit* (*el-Hayât ve'l-mevt*), *Ḥaberu Kûs b. Sâ'ide ve tefsîruh*, *Şerhu'l-Mukteḫab li'l-Müberred*, *İbtâlû'l-ezdâd*, *Cevâ-mi'u'l-arûz*, *el-İhticâc li'l-kurra'*, *Aḫ-bârü'n-naḫviyyîn* (*nühât*), *el-İntişâr li-Kitâbi'l-'Ayn*, *el-Ma'ârif fi'l-Kur'an*, *Me'âni's-şîr*, *Fî İttirâki ma'nâ fe'ale ve ef'ale*, *Fi'l-Kur'an*, *Fî İttifâki'l-el-fâz ve'l-me'ânî*, *et-Terkîb*, *İbtâlû'l-ḳalb*, *Tefsîru Kitâbi'l-Ferḫ li'l-Cermî*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Dürüsteveyh, *Taşhîhu'l-Faşiḥ* (nşr. Abdul-lah el-Cübürî), Bağdad 1975, neşredenin girişi, I, 7-89; a.m.f., *Kitâbü'l-Küttâb* (nşr. İbrâhim es-Sâmerrâî - Abdülhüseyin el-Fetfî), Küveyt 1397/1977, neşredenlerin girişi, s. 5-12; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabakâtü'n-naḫviyyîn ve'l-luḡaviyyîn* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1392/1973, s. 116; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 68; İbn Mis'ar et-Tenühî, *Târîhu'l-'ulemâ'i'n-naḫviyyîn* (nşr. Abdülfettâh M. el-Hulvî), Kahire 1412/1992, s. 46-47; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IX, 428-429; Kemâleddin el-Enbârî, *Nühzetü'l-elibbâ'* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1386/1967, s. 283-285; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XIV, 115; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 526; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, II, 113-114; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 44-45; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XV, 531-532; Sa-fedî, *el-Vâfi*, XVII, 103-104; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 233; Firuzâbâdî, *el-Bulḡa fi terâcimi e'im-metü'n-naḫv ve'l-luḡa* (nşr. M. el-Misrî), Küveyt 1407/1987, s. 121-122; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mi-zân*, III, 267-268; Süyûtî, *Buḡyetü'l-lu'û'â*, II, 36; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 166-167; *Keş-fü'z-zunûn*, I, 68, 115, 116, 506, 739, 900, II, 1108, 1205, 1451, 1472, 1729, 1730, 2041; İb-nü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 375; Serkîs, *Mu'cem*, I, 101; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 174; *İzâhu'l-meknûn*, I, 374, 553; II, 282, 298, 299, 330, 343, 374, 558; Sezgin, *GAS*, VIII, 106-108; Nü-veyhiz, *Mu'cemü'l-müfessîrin*, I, 305-306; Ad-nân Muhammed Selmân, "Ta'ḫîb 'alâ ḫaḫkîki Ki-tâbi'l-Küttâb li'bn Dürüsteveyh", *MMLr*, XXXI/4 (1980), s. 463-497; Muhammed Bedevî el-Mah-tûn, "Ḥaşâḫi'sü'l-'Arabîyye fi nazari İbn Dürüs-teveyh", *MMLA*, LXVIII (1411/1991), s. 149-175; J. C. Vadet, "İbn Durustawayh", *EL²* (İng.), III, 758; Muhammed Ali Lisânî Feşârekî, "İbn Dürüs-teveyh", *DMBI*, III, 493-497; Seeger A. Bonabak-ker, "Ebn Dorostawayh", *Elr*, VIII, 13.

M. REŞİT ÖZBALIKCI

İBN EBÛ AKİL

(ابن أبي عقيل)

Ebû Muhammed Hasen b. Ali
el-Hazzâ' el-Umânî
(IV. [X.] yüzyıl)

Şii fakihî, kelâmcı ve muhaddis.

Hayatına dair yeterli bilgi yoktur. Nis-besinden Umanlı olduğu anlaşılmaktadır. Küleyni'nin (ö. 329/940) çağdaşı olan (Abdullah Efendi el-İsfahânî, I, 209) İbn Ebû Akil'in kendisi ve eserlerinden ilk defa bahseden Ahmed b. Ali en-Necâşî künye-sini Ebû Muhammed, baba adını Ali (*er-Ricâl*, I, 153), Ebû Ca'fer et-Tûsî ise künye-sini Ebû Ali, baba adını İsâ şeklinde kaydetmektedir (*er-Ricâl*, s. 471; *el-Fih-rist*, s. 83). Fakat kaynaklarda genel olarak Necâşî'nin tesbiti esas alınmış, İsâ'nın dedesi olabileceği düşüncesinden hareketle iki görüşün telifi yoluna da gidilmiştir (*A'yânü's-Şî'a*, V, 158).

Şii âlimlerince hadis konusunda güve-nilir kabul edilen İbn Ebû Akil, Ca'feriyye

fıkıh tarihinin imamlardan sonraki döneminde yetişmiş önemli şahsiyetlerden biri olup fıkıhın hadisten ayrılması ve aklî istidlâl ve yorum metodunun kullanılması yönündeki çabalarıyla Ca'ferî fıkıhının tedvininde önemli rol oynamıştır. Bu sebeple aynı yöndeki çalışmalarıyla tanınan çağdaşı İbnü'l-Cüneyd el-İşkâfî ile birlikte "Kadîmeyn" lakabıyla anılmışlardır. Kendisinden sonra gelen Şii fakihleri eserlerinde onun görüşlerine yer verme ve fetvalarını nakletme konusunda özen göstermişlerdir. İbn Ebû Akîl'in bilinen en meşhur öğrencisi Ebû'l-Kâsım İbn Küleveyh (ö. 369/979) olup bütün eserlerinin rivayeti konusunda ona icâzet vermiş, Ca'ferî fıkıh tarihinde ictihadın ağırlık kazanmasıyla temayüz eden üçüncü dönemin önemli şahsiyetlerinden Şeyh Müfîd de İbn Ebû Akîl'in eserlerini İbn Küleveyh'ten rivayet etmiştir.

İbn Ebû Akîl'in kendine has bazı görüşleri olduğu belirtilmektedir. Meselâ sünnet namazlarda birinci rek'atta sünenin bir kısmını okuyan kişinin diğer rek'ata kalktığına Fâtihâ'yı okumadan kaldığı yerden devam edeceği görüşü bunlardan biri olup Şîa ulemâsı arasında bununla ilgili tartışmalar yapılmıştır (a.g.e., V, 159).

Kaynaklarda İbn Ebû Akîl'in şu iki eserinden söz edilmektedir: 1. *Kitâbü'l-Mütemessik bi-ḥabli âli'r-Resûl*. Mezhep âlimleri arasında önemli kitaplardan kabul edilen esere daha sonraki kaynaklarda atıfta bulunulmaktadır. 2. *Kitâbü'l-Ker ve'l-fer*. Necâşî, imâmetle ilgili meseleleri ele alan bu eseri Şeyh Müfîd'den okuduğunu söyleyerek müellifi için takdîrîkâr bir ifade kullanmaktadır (er-Ricâl, I, 154).

BİBLİYOGRAFYA :

Necâşî, *er-Ricâl* (nşr. M. Cevâd en-Nâîfî), Beyrut 1408/1988, I, 153-154; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *er-Ricâl* (nşr. M. Sâdık Bahrülülûm), Necef 1381/1961, s. 471; a.mlf., *el-Fihrist*, Beyrut 1403/1983, s. 83; İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *er-Ricâl* (nşr. M. Sâdık Bahrülülûm), Necef 1392/1972, s. 74-75; Nûrullah et-Tüsterî, *Mecâlisü'l-mü'mînîn*, Tahran 1365 hş., I, 427-428; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseyînî), Necef 1385/1965, II, 61, 68, 75; Abdullah Efendi el-İsfahânî, *Riyâzü'l-ulemâ' ve ḥuyâzü'l-fuzalâ'* (nşr. Ahmed el-Hüseyînî), Kum 1401, I, 209-211; Bahrülülûm-i Tabâtabâî, *Ricâlü's-Seyyid Bahri'l-ülûm* (nşr. M. Sâdık Bahrülülûm - Hüseyin Bahrülülûm), Tahran 1363, II, 211-223; A'yanü's-Şî'a, V, 157-159; Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, Beyrut 1983, I, 199; Hüseyin Müderrisî Tabâtabâî, *Muḥaddimei ber Fıḫ-ı Şî'a* (trc. M. Âsaf Fikret), Meşhed 1368 hş./1990, s. 40-41; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşâñifi's-Şî'a*, Beyrut 1398, XVII, 280; Ebû'l-Kâsım el-Hûî, *Mu'cemü ricâli'l-ḥadîs*, Beyrut 1409/1989, V, 22-23; Hasan Yûsufî Eşkûrî, "İbn Ebî 'Akîl", *DMBİ*, II, 683-684; "İbn Ebî 'Akîl", *DMT*, I, 299.

SAFFET KÖSE

İBN EBÜ ÂMİR

(bk. MANSÛR, İbn Ebû Âmir).

İBN EBÜ ARÜBE

(ابن أبي عروبة)

Ebû'n-Nadr Saîd b. Ebî Arûbe
Mihrân el-Adevî
(ö. 156/773)

Hadisleri ilk defa
konularına göre tasnif eden
muhaddis ve fakih.

76 (695) yılı civarında doğdu. Adî b. Yeşkür oğullarının mevlâsı olup Basra'da oturduğu için Basrî nisbesiyle de anılır. Ebû Recâ el-Utâridî, Ebû Nadre el-Abdî, Katâde b. Diâme, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn ve Matar el-Verrâk gibi tâbiîn âlimlerinden fıkıh, tefsir, hadis öğrendi. Basra'da devrin fıkıhta önde gelen âlimi, hadiste en büyük hâfızı sayılan İbn Ebû Arûbe aralarında Şu'be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî, Gunder, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yezîd b. Hârûn, Ebû Âsım en-Nebîl gibi muhaddislerin bulunduğu pek çok kimsese hocalık yaptı.

İbnü'l-Medînî, tanınmış sika âlimlerin rivayet ettiği hadislerin altı muhaddisin elinde bulunduğunu, bu hadisleri onlardan on iki kişinin devraldığını söylemekte ve İbn Ebû Arûbe'yi bu on iki kişi arasında zikretmektedir. Hâfızasının zayıfladığı vefatından önceki yıllar dışında rivayetlerinde güvenilir kabul edilen İbn Ebû Arûbe'yi Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yahyâ b. Maîn, Ebû Zür'a er-Râzî, Nesâî, İbn Hibbân ve İbn Adî sika olarak nitelendirmektedir. Hocası Katâde gibi onun da gizli bir kaderî olduğu ileri sürülmüşse de dâî olmadığı veya bu inancından daha sonra vazgeçtiği dikkate alınarak bu açıdan tenkit edilmemiştir. Ancak tedlîs yapması sebebiyle eleştirilmiş, isnad tedlîsi yaparak rivayet ettiği hadisler zayıf sayılmıştır. Kendilerinden bizzat duymadığı halde hadis rivayet ettiği muhaddisleri İmam Nesâî *Zikrû men ḥaddeşe 'an-hü'bnü Ebî 'Arûbe ve lem yesma' minh* adıyla bir araya toplamıştır (Nesâî, *Mecmû'atü resâli' fi 'ulûmi'l-ḥadîs* içinde, Beyrut 1405). Ahmed b. Hanbel, onun semâ yoluyla almadığı rivayetlerini "an" lafzı ile tedlîs yaparak naklettiğini bildirirken Bezzâr "semi'tü" ve "haddesenâ" diyerek yaptığı rivayetlere güvenebileceğini söylemiştir. İbn Hibbân ise onun Yezîd b. Zü-

rey', Abdullah b. Mübârek gibi muhaddisler tarafından nakledilen rivayetlerinin delil olarak kullanılabileceğini belirtmiştir. *Şaḥîḥayn*'da yer alan rivayetlerinin hâfızasının zayıflamasından önceki döneme ait olduğu bilinmektedir.

İbn Ebû Arûbe'nin 145 (763) yılından itibaren hâfızası zayıflamıştır (bk. İHTİLÂT). Ölümüne kadar devam eden bu dönemde kendisinden rivayet edilen hadisler münker sayılarak delil olmaya elverişli bulunmamıştır. 150'de (767) öldüğünü kabul edenlere göre ise ihtilâl süresi beş yıldır.

Hadis tarihinde önemli bir yere sahip olan İbn Ebû Arûbe, kendisine ulaşan sözlü ve yazılı rivayetleri fıkıh konularına göre Basra'da ilk defa tasnif ettiği söylenen iki kişiden biridir. II. (VIII.) yüzyılın ilk yarısında ortaya konulan ve "sünen" adıyla bilinen bu tür hadis mecmualarının ilk örneği kabul edilen eserini (İbnü'n-Nedîm, s. 283) İbn Ebû Arûbe'nin yazılı metne bakmadan hızından rivayet edebildiği kaydedilir. Goldziher, tedvîn faaliyetinin başlangıcına dair haberlerde yaptığı gibi İbn Ebû Arûbe'nin faaliyetlerini konu alan rivayetlere dayanarak tasnif faaliyetiyle ilgili tarihler hususunda da şüpheler ileri sürmüştür. Ancak Fuat Sezgin'in de belirttiği gibi İbn Ebû Arûbe ile ilgili olarak Ahmed b. Hanbel'in, "O, Basra'da konularına göre tasnif faaliyetini başlatan ilk kimsedir" şeklindeki ifadesiyle, "Onun herhangi bir kitabı yoktu, o ancak ezberlerdi" sözü arasında âlimler bir çelişki görmemişler, bu iki rivayeti İbn Ebû Arûbe'nin hâfızasının güçlülüğüne hamletmişler, ayrıca onun kaleme aldığı söylenen eserleri de zikretmişlerdir. Orijinal haliyle günümüze intikal etmeyen *es-Sünen* başta *Kütüb-i Sitte* olmak üzere muteber hadis kitaplarının temel kaynaklarından biridir. Fıkıh konularına tahsis ettiği belirtilen bir diğer eseri de *el-Muşanef* olup (Hatîb, IX, 17) bunun *es-Sünen*'le aynı kitap olması da muhtemeldir.

Katâde'nin en yakın talebelerinden olan İbn Ebû Arûbe onun tefsirini bizzat kendisinin yazdığını söylemiştir. Günümüze gelip gelmediği bilinmeyen bu tefsirdeki hadislerden faydalanan müfessirler en çok İbn Ebû Arûbe'nin Katâde'den yaptığı rivayetlere güvenmişlerdir. Kaynaklarda adından söz edilen *Kitâbü'l-Menâsik 'an Katâde* adlı eser (İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 599), eğer İbn Ebû Arûbe'nin Katâde'den naklettiği hac konusundaki rivayetlerinden ibaret değilse *es-Sü-*